

ZDENĚK KONEČNÝ—PŘEMYSL NOVÁK

ÚČAST DĚLNICTVA A SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE V BOJI O ZALOŽENÍ ČESKÉ UNIVERSITY NA MORAVĚ¹

Vzpomínáme-li v letošním roce s vděčností desátého výročí osvobození od fašistické okupace, které umožnilo obrození našeho vysokého školství, a zamýšlíme-li se nad uplynulými deseti lety nové, tvůrčí a budovatelské práce na všech vysokých školách a především na naší filosofické fakultě, hodnotíme-li s jistým uspokojením a radostí výsledky, zejména náš přínos socialistické vědě, je velmi prospěšné ohlédnout se ještě hlouběji do minulosti naší fakulty, poznat historii zápasů o její založení ve spojitosti s celou českou universitou na Moravě, neboť v této historii bylo mnoho okamžiků, skutečností a činů, k nimž se můžeme hrdě hlásit jako k pokrokové a revoluční tradici naší university.

Zápas o zřízení druhé české university, která by měla svou základnu a působiště na Moravě, byl ústrojnou součástí boje o rozšíření a zrovnoprávnění českého školství (vůči německému) vůbec; toto úsilí, naplňující svým ruchem druhou polovinu 19. a počátek 20. století (až do rozpadnutí Rakouska-Uherska), jevílo se jakožto typická, ba v mnoha chvílích i nejtýpější forma národnostních nesvárů.

Rakousko — jako každý mnohonárodnostní stát — stalo se nevyhnutelně úrodnou půdou národnostních třenic a bojů mezi národnostmi vládnoucí (Němci) a národnostmi utlačovanými (zejména slovanskými). Správné rozřešení národnostní otázky v Rakousku bylo klíčem, který by pomohl uvolnit podrobené národnosti a umožnit jim tak další samostatný úspěšný rozvoj. Proto byl pro dělnickou třídu tak vysoce důležitý, ba rozhodující postoj vedení sociální demokracie k národnostní otázce, neboť sociální demokracie byla jedinou dělnickou stranou a téměř po celou dobu, kterou zde sledujeme, suverénně ovládala dělnické hnutí. Jaký byl tudíž program československé sociální demokracie v národnostní otázce? Když naši průkopníci socialismu — Ladislav Zápotocký, Josef Boleslav Pecka, Josef Hybeš a další — zakládali samostatnou čs. sociální demokracii, činili tak na správné národnostní zásadě, neboť měli na mysli lepší, snadnější a účinnější zvládnutí stranických úkolů na půdě českých zemí. Ale nejen to; v jejich programu, který dali do vínku dělnické straně, bylo i správné marxistické řešení národnostní otázky. Brzy potom prošla však sociálně demokratická strana obdobím persekuce a vnitřní krise a byla jí úplně znemožněna legální činnost. V těch letech se vedení rakouské sociální de-

mokracie rozštěpilo na umírněné, radikály a anarchisty; jen málokterí — a mezi nimi v první řadě výše jmenovaní vůdcové lidu — zůstali věrni hlavním zásadám učení Marxe a Engelse. Především jejich zásluhou došlo k opětnému sjednocení rakouského sociálně demokratického hnutí, avšak celorakouský hainfeldský sjezd v l. 1888—1889 nevětil do svého programu žádné řešení národnostní otázky, i když Josef Hybeš ještě rok předtím hovořil na brněnském sjezdu o sebeurčení národů. Do čela vedení rakouské sociální demokracie se dostali lidé, v jejichž činnosti se stále více a výrazněji zračily omyly, typické pro druhou Internacionálu, a to již na sklonku Engelsova života a tím větší měrou po jeho smrti. V 90. letech se československá sociální demokracie opět osamostatnila. Tentokrát jí však k tomuto činu vedla oport. politika především v národnostní otázce. Vedení strany tehdy spatřovalo — ovšem nesprávně — nezbytnost vytvoření samostatné dělnické strany ve »specifických« národnostních potřebách a zájmech dělnické třídy v českých zemích. Od 90. let se stávalo stále častěji, že se vedení sociální demokracie vyhýbalo řešení národnostních problémů, nebo je odmítalo a postupně vždy otevřeněji přenechávalo pole působnosti buržoasii. Tak se stalo, že většina sociálně demokratických vůdců prohlásila nakonec národnostní otázku za záležitost buržoasie. Tuto celkovou situaci je nutno mít na mysli při hodnocení účasti soc. demokracie v zápase o českou universitu na Moravě a o české školství vůbec.

Abychom pochopili smysl a neutuchající sílu bojů, které byly koncem 19. a počátkem 20. století vedeny o české školství, jež bylo v zájmu nejen čs. soc. demokracie, nýbrž i mnohých buržoasních politických stran, je třeba si uvědomit na základě alespoň několika nezbytných skutečností celkové situací a stav českého školství u nás.

V poměru k německému školství, ať už obecnému, střednímu či vysokému, bylo české školství dlouho popelkou, a to nejvíce na Moravě a ve Slezsku. České obecné školy na Moravě byly koncem 19. století většinou jednotřídní a s velkým počtem žáků. Připomeňme jen, že na Moravě bylo na př. počátkem 80. let min. stol. 44 jednotřídních obecných škol, jež navštěvovalo průměrně více než 200 žáků. Ale byly případy ještě smutnější; tak na př. do halenkovské obecné jednotřídky (u Vsetína) chodilo 470 žáků.² Nebo jiný případ: ve školním okrese Uherské Hradiště byla v téže době v jedné obci dvoutřídní česká škola s 508 žáky, trojtřídní česká škola s 643 žáky a vedle toho čtyřtřídní německá škola se 177 žáky. V jedné obci okresu Valašské Meziříčí navštěvovalo jednotřídní obecnou školu dokonce 511 žáků.³

Jestliže na jedné straně vidíme u nás naprostý nedostatek českých obecných škol, mohli jsme se stát na druhé straně svědky zakládání německých škol mnohdy v míře až zbytečné. »V Roudnici, v Třebenicích, ve Vranově, v Čachrově, v Kosových horách a ve Strážkově bylo při posledním sčítání lidu nalezeno 1798 obyvatelů, kteří udali, že obcují jazykem německým a pro těchto 1798 Němců bylo zřízeno v těch obcích 13 německých škol s 22 třídami; tedy jedna škola na 138 a jedna třída na 81 t. zv. Němců, nikoli německých žáků.«⁴ Co říci konečně na skutečnost, že české dělnictvo v Brně nemělo ještě v r. 1905 ani jedinou českou měšťanskou školu?⁵

O poměru vedení soc. demokracie ke školské otázce v tomto období připomeňme jen tolik, že si jí bylo vědomo, že usilovalo o její zlepšení, aby tak zvýšilo vzdělání dělnické třídy; neboť jen tam, »kde vrstvy tyto (rozu-

měj: dělníci, rolníci a řemeslníci — pozn. autorů) vynikají vzdělaností, může se vpravdě mluvit o vzdělanosti národní«.⁶

Tato fakta, charakterisující situaci většinou z 80. let min. století, nezměnila se příliš ani v dalším vývoji. Právě naopak — národnostní rozpory se ještě přiostrily. Počátkem 20. stol. zasahují třenice o české školství především na Brněnsko, na Ostravsko a na severní Moravu vůbec. Příčiny tkvěly tentokrát nejen v nedostatku českých škol, nýbrž ve zvýšené míře v donucování českých dětí k docházce do německých škol. Tato nespravedlnost vůči českému obyvatelstvu byla tím větší, že se tak dalo i v městech, které měly naprostou většinu českého obyvatelstva a dokonce i tam, »kde němečtí rodičové vůbec nejsou«.⁷

Podobné násilnosti daly se na př. v r. 1905 také v Brně, kde tamní továrníci za podpory brněnské radnice nutili rodiče české národnosti, aby posílali své děti do německých škol. Kdo se tomuto nátlaku vzpíral, tomu bylo pohroženo propuštěním z práce. Reakcí brněnského dělnictva byla mohutná demonstrace organisovaná soc. demokracií; z této manifestace vzešly ve formě usnesení tyto požadavky:⁸ aby při zápisu dětí do škol nebyl přítomen nikdo z radnice, kdo by nutil české rodiče dát děti do německých škol; aby děti byly zapsány do té školy, do níž je posílají rodiče; aby rodiče nebyli voláni před zápisem dětí na radnici a tam působeno na jejich samostatné rozhodování hrozbami o propuštění z práce; aby do budov pro české školy nebyly dávány školy německé; aby byla v Brně zřízena česká měšťanská škola; a konečně, aby byl vydán zákon, že dítě neznalé vyučovacího jazyka té nebo oné školy nesmí být do ní přijato. Nerozlučně s bojem za české obecné školství domáhala se soc. demokracie — a to s obdivuhodnou důrazností a důsledností — osvobození škol z nadvlády klerikalismu.

Taková byla zhruba situace v otázce českého obecného školství a účasti soc. demokracie v jejím řešení. Vrcholným požadavkem českého obyvatelstva v otázce školství bylo zřízení druhé české university se sídlem na Moravě. Jaké byly osudy tohoto požadavku a jak se obrážely především opět v programu sociální demokracie?

Universita na Moravě nebyla věcí naprosto novou. Historie nás poučí, že na Moravě existovala od roku 1573 t. zv. »Universitas societatis Jesu et episcopi olomouensis« s fakultou filosofickou a theologickou, která ovšem po několikerém přestěhování z Olomouce do Brna a naopak a po přerušovaném působení byla nakonec císařem Josefem II. r. 1782 zrušena a přeměněna na pouhé lyceum.⁹ Koncem 19. a počátkem 20. stol. šlo tudíž o znovuzřízení university na Moravě, a to university české, s českým vyučovacím jazykem a pro české posluchače.

Tyto snahy se datují sice už od 70. roku 19. stol., avšak s větší iniciativou a nepotlačitelnou silou se projevovaly zvláště v posledních dvou desetiletích min. století. Iniciátory hnutí za druhou českou universitu byly v 70.—80. letech 19. stol. střední vrstvy, často inteligence, podporované nejvíce studentstvem. Ovšem ani vedoucím soc. demokratů nezůstala otázka vysokoškolského vzdělání tak zcela cizí. V citovaném již sborníku vybraných prací Ladislava Zápotockého setkáme se nejednou s touto problematikou, soustřeďující se zejména na kritiku vysokého školství a vědecké práce na něm pěstované, která mnohdy není ničím jiným než »bezduchým cvikem a prázdňým slovičkařením«,¹⁰ které pak prostřednictvím inteligence

v tomto duchu vchované nepříznivě působí na vzdělání všeho lidu. Odpomoc viděl Ladislav Zápotocký v základních opravách, k nimž prvním krokem měla být bezplatná a povinná docházka všech dětí do škol obecných a středních a »osvobození vyučování vůbec ode všech bezúčelných středověkých přívěsků a snah«.¹¹

Z myšlenek Ladislava Zápotockého je na bíle dni, že si uvědomoval veliký význam vysokých škol i v době, kdy byly nepřístupny proletariátu; a není nesnadné pokračovat v jeho myšlence školských oprav, kde druhým krokem bylo by nepochybně zpřístupnění vysokoškolského vzdělání všem bez výjimky.

V posledním desetiletí 19. stol. pronikly snahy o zřízení české university na Moravě i do širších kruhů společnosti a staly se důležitou součástí programu četných politických stran, kde čas od času nabývaly vrchu, byly formulovány v četné resoluce a pronikaly tak tím více do nejširších kruhů lidových.

Také české studentstvo se stalo aktivnějším a jeho hlasy pro druhou českou universitu byly stále častější. Vzpomeňme jen sjezdu 12. září 1892 v Hodoníně a tím více pak sjezdu moravských vysokoškoláků 15. až 18. září 1894 v Prostějově; v obou případech šlo o znovuzřízení české university na Moravě.¹² V Praze působila studentská organizace »Beseda moravská«; i ta se zasloužila o rozvíření požadavku nové české university se sídlem na Moravě.¹³

Jakmile se o universitní otázku začaly živěji zajímat politické strany, stávala se i předmětem diskusí na říšské radě. Celé jednání o české universitě na Moravě vyvolalo pochopitelně odpor u německé buržoasie, která jej rozšiřovala i mezi lidové vrstvy Němců. Tu a tam stávala se česká universita na Moravě podnětem šovinistických třenic, podporovaných zvláště s německé strany. Tyto akce se ještě vystupňovaly, jakmile požadavek české university na Moravě byl stále více a nekompromisněji spojován s hlavním městem Moravy — Brnem, které Němci neustále prohlašovali za německé město.

Příkladem šovinistického vystupování Němců v Brně byla demonstrace proti zřízení jakýchkoli českých vysokých škol v tomto městě, konaná 5. června 1898, která naopak proklamovala požadavek německé university pro Brno.¹⁴ Představitelé německé buržoasie tu nepokrytě prohlásili, že česká věda a kultura je nemyslitelná bez německé; i jinak se zračily v jejich projevech kolonizaátorské vztahy k českým zemím.

Je pochopitelné, že tyto výpady Němců a národnostní třenice, rozpoutané požadavkem české university na Moravě, nikterak nepřispívaly k jednotě dělnické třídy, že oslabovaly do jisté míry její boj za hospodářská a politická práva.

Než zaměříme již svou pozornost k účasti soc. demokracie v těchto sporech. Velkou příležitostí tomu, jak posuzovat názory soc. demokratického vedení v té věci, skýtá schůze »Politického klubu pro Moravu« v Brně, na níž referoval o universitě na Moravě soc. demokrat Špera.¹⁵ Špera uvedl ve svém projevu mnoho přesvědčujících důkazů o spravedlivosti požadavku nové české university na Moravě. Tak na př. u Němců v Rakousku připadala jedna universita na 1,692.000 obyvatel, kdežto u Čechů teprve na 5,742.000 obyvatel. Špera viděl v budoucí universitě také politickou posilu pro soc. demokracii; především z řad studentů a ojedinele i mezi profe-

sory. Na tuto druhou možnost kladl Špera obzvláštní důraz, neboť »... když se pak stane, že některý z profesorů stranu soc. demokratickou hájí, má to mnohem větší vliv, než když to kdokoliv jiný činí«. Ale nejen to, Špera poukázal i na velmi praktický důvod, proč musí soc. demokracie hájiti nejen otázku obecného a středního školství, nýbrž ve stejné míře také školství vysokého: protože vysoké školy musí nejdříve připravit kádr dobrých, vysokoškolsky vzdělaných učitelů. Z řeči Šperovy bylo rovněž zřejmé, že soc. demokracie pomýšlela současně také na zpřístupnění university i »synkům chudých rodičů«; tomu měla napomoci zásada bezplatného školství od škol obecných až po vysoké. Špera také hned navrhl, aby stát hradil vzniklé výdaje na školné zmenšením položek na vojsko a dodal: »... u nás se vydá na školství 16 milionů, na vojsko 180 milionů. Některé civilisované státy myslí, čím inteligentnější obyvatelstvo, tím lépe; u nás zase se myslí, čím hloupější lidé, tím lepší poplatníci.

Nejzávažnější po stránce národnostní bylo usnesení tohoto shromáždění, navržené soc. demokracií, aby na Moravě nebyla zřízena universita česká, nýbrž »utraquistická« či »oboujazyčná«. Vedení soc. demokracie se domnívalo, že tímto závěrem dá požadavku university pro Moravu internacionální charakter. Také na tom zůstalo, i když se z plena ozvaly hlasy — rovněž soc. demokratů — aby bylo hlasováno jen pro českou universitu, a němečtí soc. demokraté nechť se dožadují zřízení německé university na Moravě.

Za tehdejší celkové národnostní situace v Rakousku lze se domnívati, že druhé řešení bylo by pro soc. demokracii správnější, neboť zkušenost už tehdy ukazovala, že téměř všechny existující »utraquistické« obecné nebo střední školy nebyly oboujazyčné, ale německé; německá buržoasie si takový stav dovedla vynutit a zatím i udržet. Bylo tudíž velmi pravděpodobné, že by podobný osud měl stihnout brzy též »utraquistickou« universitu na Moravě.

V tomto prvním větším zásahu soc. demokracie do boje o universitu na Moravě lze spatřiti správné a průkopnické požadavky sociální, ale nedomyšlené požadavky národnostní.

Otázka university na Moravě nezůstala dlouho v klidu. Tentokrát se ohlásili nejdříve Němci, kteří ve dnech 5., 6. a 7. října 1901 uspořádali v Brně několik schůzí a demonstračních průvodů městem. Vše to mělo ukázat převahu německví v Brně a mělo být opět podkladem oprávněnosti požadavku zřízení německé, nikoli české university v Brně.¹⁶ Přímou na tuto manifestaci navazovalo velké shromáždění v Německém domě 17. října 1901, kde německý poslanec baron D'Elvert veřejně označil snahu o zřízení české university za pokusy podkopat »německý charakter Brna«.¹⁷

Ani tentokrát nedali na sebe Češi dlouho čekat. Již 1. prosince t. r. se konalo v sále Besedního domu veřejné shromáždění, na jehož pořadu byla otázka české university v Brně.¹⁸ S hlediska zaměření naší studie je nejzávažnější ta okolnost, že na této schůzi vystoupil jménem brněnských dělníků typograf František Adamíra, který se vyslovil plně za zřízení české university v Brně. Uvedl, že ve Vídni široké lidové masy poslouchají populární lekce na tamní vysoké škole a že podobně by tomu mělo být i v Brně — průmyslovém středisku Moravy.

Na tomto místě je nutné upozornit, že otázka zřízení české university na Moravě se stále těsněji spojovala i s otázkou jejího umístění; vždy více a více hlasů získávalo Brno (ovšem od českého obyvatelstva!).¹⁹

Zajímavá byla zpráva, kterou 27. července 1904 přinesla soc. demokratická Rovnost,²⁰ jež se týkala chystané reformy učitelských ústavů v Brně. Byla to výzva, podepsaná »učitelé — proletáři«, v níž se tito učitelé dožadovali celého akademického vzdělání zakončeného na filosofické fakultě university a nikoli jen klerikální výchovy na nevědeckých ústavech. Moravští učitelé volají tu po pomocné ruce dělnictva proti »zpátečnickým choutkám vlády a českých vlastenců«. Tato akce učitelstva organizovaná soc. demokracií ukazuje na opravdový zájem dělnické třídy o vysoké školství na Moravě, neboť jinak by se učitelé nebyli dovolávali jejich pomoci.

Nejbouřlivějším obdobím, v němž byly dělnickou třídou za vedení soc. demokracie uplatňovány vedle hospodářských, sociálních a politických požadavků také požadavky týkající se českého školství a české university na Moravě, byl rok 1905. Bylo tomu tak nepochybně v souvislosti s jeho celkovým revolučním charakterem. V roce 1905 vyvrcholil totiž zápas dělnictva pod vedením soc. demokracie za všeobecné a rovné hlasovací právo, které bylo stranou postaveno jako nejzávažnější politický požadavek. Všechno to neobyčejně zvýšené hospodářské a hlavně politické hnutí dělnictva bylo způsobeno revoluční náladou mas, umocněnou stále se zhoršujícími životními podmínkami pracujících a příkladem nebo ohlasem právě probíhající revoluce v Rusku, která celý vývoj, u nás významně urychlila.²⁰

Není možné v krátkosti vylicít celý ten zvýšený zájem české společnosti o zřízení university na Moravě v r. 1905,²¹ který vlastně navazoval už na události z r. 1904.²² Stanovisko soc. demokracie k otázce školství vůbec, bylo vyjádřeno v programové resoluci přijaté veřejnou lidovou schůzí 10. srpna 1905.²³ Právě se v ní: »Vyslovujeme se pro zřízení druhé české university se sídlem v Brně, ač litujeme toho, že synové a dcery proletářů jsou dnešními společenskými poměry z požitků vyššího vzdělání vyloučeni«. Existence české university na Moravě měla podle soc. demokracie přispět ke kulturnímu vývoji českého národa, na jehož účincích konec konců se musilo podílet i dělnictvo.

Ohlas těchto snah se projevil téměř na celé Moravě a ve Slezsku. Vzpomeňme tu alespoň manifestačního tábora lidu v Mariánských Horách 24. září 1905,²⁴ z kterého vzešlo jasné a sebevědomé usnesení, dotýkající se otázek nejen školských, ale i sociálních a politických. Naše studie připomíná jen tolik, že toto usnesení žádalo zřízení české university, a to jedině v Brně, a akademické vzdělání učitelstva.

V r. 1905 se již zřetelně ukázalo, že požadavek české university a českého školství vůbec není již naprosto odtržen od ostatního dění, nýbrž že ústrojně zapadá mezi hospodářské, sociální, kulturní a politické požadavky dělnické třídy vedené soc. demokracií. Krásně to dokumentuje na př. usnesení z velkého tábora lidu v Olomouci 17. září 1905 svolaného soc. demokracií, kde se dožaduje splnění jak požadavků politických a hospodářských, tak i požadavků kulturních v neředěné jednotě.²⁵

Předvečerem revolučního podzimu 1905 na Moravě, který bojoval za všeobecné a rovné hlasovací právo, byly brněnské krvavé události v říjnu 1905 — výsledek to boje za universitu na Moravě. S české strany byl tentokrát spojován požadavek české university na Moravě nesmlouvavě a výhradně s jejím umístěním v Brně. Jestliže německá buržoasie nebyla pochopitelně nikterak nakloněna zakládání nové české university vůbec, pak zvláště nesouhlasila s jejím zřízením v hlavním městě Moravy

v Brně, které pokládala za »pevnost« německví u nás. Bylo to pochopitelné. Česká universita v nějakém malém a zastrčeném městečku, v němž by neměla potřebné zaopatření, kde by nebyly nezbytné knihovny a kde by byla odtržena od tepny veškerého života na Moravě, neměla by naději ani na dostatečný počet posluchačů, na vědeckou úroveň své činnosti, konečně ani na dlouhé a plodné trvání.

Proto také vyvolala německá buržoasie na Moravě říjnové bouře. Na důkaz protestu proti zřízení české university v Brně a kdekoli jinde na Moravě svolala německá buržoasie do Brna na první říjnovou neděli t. zv. »Volkstag«. Touto manifestací chtěla dokázat, že Brno je německé město, v kterém tudíž nemůže býti místa pro českou universitu. Do Brna byli na ten den pozváni četní němečtí poslanci, aby svou účastí podepřeli vystoupení německých nacionalistů. Celá tato akce našla velké porozumění a účinnou podporu v brněnské radnici.

Nezůstalo však jen na přípravách německého tábora. V úterý před chystaným nedělním »Volkstagem« začaly české buržoasní politické strany na Moravě — v čele s národními socialisty — připravovat na týž 1. říjen 1905 českou manifestaci, která měla zase ukázat českou stránku Brna. Brno se mělo tudíž státí jakousi přehlídkou českých a německých sil, aby se tak dokázala oprávněná potřeba zřízení české či německé university. Jediná česká politická strana, která se neúčastnila tohoto dění, byla čs. soc. demokracie. Vedení strany vystoupilo otevřeně proti uskutečnění české demonstrace a označilo ji za nacionalistický, ba šovinistický projev české buržoasie.

Jaký byl průběh brněnských říjnových událostí? Mnoho naznačil už bouřlivý sobotní večer, kdy se do Brna sjížděli význační čeští i němečtí hosté. V obou případech byli přivítáni hned na nádraží brněnským obyvatelstvem své národnosti a doprovázeni městem; jedni k Besednímu, druhí k Německému domu. Všechno to se neobešlo bez výtržnosti, menších šarvátek a vytloukání oken rozvášněnými českými i německými obyvateli Brna. Několik minut poté, kdy byl českými občany zbit německý poslanec Rohrer, který se zapletl v kočáře mezi český průvod, zasáhla také brněnská policie a zůstala už v pohotovosti po celou noc. Po tomto žádala jak česká, tak i německá buržoasie prostřednictvím svých politických stran na ministerském předsedovi Gautschovi vojenskou pomoc.²⁶

V neděli ráno ovládli brněnské ulice Češi a obsadili především prostor kolem nádraží, Besedního a Německého domu. Jen hojná pohotovost policie a vojska mohla zabezpečit »klidný« průběh »Volkstagu« a české demonstrace. Účast na »Volkstagu« byla ve srovnání s českou manifestací citelně slabší. Na českém táboře lidu, který zahájil prof. Ursiny, hovořili: za Brno dr. Bulín, poslanec Klofáč, jako zástupce Rusínů poslanec Barwinski, zástupce Slovinců poslanec dr. Žitník a za universitu v Praze prof. dr. Drtina a jiní. Manifestace končila schválením resoluce, v níž se účastníci jednomyslně vyslovili pro okamžité zřízení druhé úplné české university, a to nikde jinde než v Brně.²⁷

Až do pozdní noci bylo v Brně neobyčejně rušno a při četných šarvátkách došlo k mnohým krvavým zraněním; policie střílela i z revolverů, ne však do lidí. V průběhu manifestace využili němečtí učitelé té skutečnosti, že mnoho českých dětí bylo nuceno navštěvovat německé obecné školy, a uspořádali potupný průvod těchto nevědomých malých dětí Brnem, když jim

předtím rozdali německé praporky a naučili je svolávat různá německá hesla.²⁹

Vyvrcholení krutého chování vojska a policie přišlo však teprve v pondělí 2. října 1905; zakončilo se úmyslnou vraždou českého dělníka na schodech Besedního domu. Jak k tomu došlo? V pondělí večer shromáždilo se kolem Německého a Besedního domu opět velké množství lidí. K udržení pořádku organisoval se oddíl německých vojáků 49. pluku, vedených kadetem Mödritzerem.²⁹ Němečtí vojáci nenadále a bezdůvodně zaútočili na české občany a »bodali každého, koho dostihli«. ³⁰ Tak byl probodnut devatenáctiletý truhlářský dělník z Ořechova Frant. Pavlík, který svému zranění brzy podlehl.³⁰ Ještě týž večer po Pavlíkově zavraždění uspořádalo české obyvatelstvo spontánní demonstrační průvody Brnem, které pokračovaly v nemenší míře i v úterý dopoledne a byly ukončeny teprve brutálním zákrokem vojska a policie. Pod jejich dozorem nastal v Brně opět »klid«, který nebyl porušen ani při Pavlíkovu pohřbu ve středu 4. října. Zúčastnilo se ho na 10 tisíc lidí a stal se mohutnou demonstrací českého obyvatelstva, většinou dělníků. Takový byl průběh a konec brněnských říjnových krvavých dnů.³⁰

Jak je třeba hodnotit říjnové brněnské události a poměr soc. demokracie k nim? Skutečnost byla asi taková: v Brně manifestovalo tisíce dělníků, namnoze členů soc. demokracie (mimo ostatní obyvatelstvo z jiných společenských tříd a vrstev), a žádalo ve svém městě zřízení české university pro Moravu. Je pravda, že organizační silou byly buržoasní politické strany, které dovedly demonstrace k četným nesprávným, vskutku šovinistickým výjevům. Na druhé straně vedení soc. demokracie ukázalo téměř nezájem o připravované akce a omezilo se pouze na jejich kritiku. A přece mohlo vedení soc. demokratické strany vlivem mezi dělníky usměrnit všechny ty demonstrace a manifestace a převzít vedení alespoň z větší části do svých rukou, neboť většinu z účastněných demonstrantů tvořili pracující.

Soc. demokracie mohla snad svým zásahem zabránit smrti mladého dělnického života, který se stal obětí boje za českou universitu v Brně. Kdo ví, zda mladý Frant. Pavlík z Ořechova v sobě snad neskrýval tajnou touhu po vlastním studiu na této nové české universitě, za jejíž uskutečnění šel manifestovat?!

Brněnské demonstrace za českou universitu v říjnu 1905 zůstaly by kusé, kdybychom neznali jejich mohutný ohlas po celé Moravě, Slezsku a i dále. Ozvali se dělníci snad ve všech našich větších městech a městečkách; na veřejných táborech lidu projevíli nesouhlas a krajní rozhořčení nad jednaním německého vojska a policie. Ale nejen to. Ve všech případech podporovali tu pracující našich měst požadavek zřízení české university v Brně.³¹

Rok 1905 přesvědčivě ukázal, jak velký zájem má naše dělnictvo na zřízení české university v Brně a na rozšíření vysokého školství vůbec. V tomto revolučním roce přiblížil se český národ k uskutečnění svých tužeb po nové české universitě snad nejvíce. Přesvědčí nás o tom představa, že by vedení soc. demokracie bylo připojilo tuto záležitost k požadavkům všeobecného a rovného hlasovacího práva a setrvalo na ní po celou dobu oněch nepřetržitých demonstrací na podzim 1905, které vyvrcholily generální stávkou všeho dělnictva v Rakousku 28. listopadu 1905. Jenže oportunistická

politika u většiny vedení soc. demokracie zmařila naději českého dělnictva a ostatní české společnosti nejen na zřízení české university, nýbrž i na mnohé jiné oprávněné požadavky.

Je třeba se pozastavit ještě u velmi častého hesla »svůj k svému«, které doprovázelo všechny národnostní nesváry u nás. Bylo výmyslem buržoasních politických stran, ale převzala je i soc. demokracie. Zneužití tohoto hesla bylo jedním z důkazů, že české buržoasii šlo v národnostních bojích o uchvácení hospodářských a politických posic. Uvedení v život hesla »Svůj k svému« se mělo státi jednou z nejbřitších zbraní proti německým kapitalistům. Zvláště veliký nátlak byl uskutečňován na české ženy, kterým bylo ukládáno, aby obstarávaly své nákupy u českých obchodníků a živnostníků a podporovaly tak jejich hospodářský růst. »Když veškeré peníze českého lidu na Moravě přijdou do rukou českého živnostnictva a obchodnictva, pak není jinak možno, než že český lid se hospodářsky vzdá, že se bude moci honosit též velikými fabrikami a velikými závody, kde dělnictvo české, které bohužel jest odkázáno na firmy německé, najde stálou práci a bude se cítit doma. Necht' tedy nikdo se nestane zrádcem v příčině provádění hesla »Svůj k svému«.³²

Ve smyslu tohoto počínání se stal »Volkstag« v Brně pro české buržoasní politické strany dnem »osvobození českého národa«, neboť se domnívaly, že sen české buržoasie, uzmout moc německé buržoasii, je bez velkých obětí a nebezpečí blížek skutečnosti.³³

Vedení soc. demokracie nedovedlo a snad ani nechtělo na tuto politiku české buržoasie vždy správně odpovědět. Brněnský »Volkstag« zřetelně ukázal, že se vedení soc. demokracie vyhýbá zásahům do národnostních problémů a že ponechává tu pole působnosti pasivně české buržoasii.

Ke své neúčasti na brněnských demonstracích v říjnu 1905 se vrátila soc. demokracie ještě o tři roky později v ústředním časopise *Rovnost*; v uveřejněném článku se objevil pak znovu opakovaný názor vedení soc. demokratické strany na zřízení české university. *Rovnost* tehdy psala:³⁴ »Neúčastnili jsme se svého času volkštágoových rvaček, ano, odsoudili jsme je, avšak proto přece osudy druhé české university nejsou nám lhostejné, ... neboť se jedná o jednu z oněch důležitých kulturních otázek, pro které právě soc. demokraté mají nejvíce skutečně hlubokého porozumění a cílení ...«

Také pokud se týkalo umístění university, setrvala soc. demokracie nesmlouvavě na původním stanovisku:³⁵ »Pro soc. demokracii jest věc samozřejmou, že česká universita na Moravě může být zřízena jedině v Brně a nikde jinde ... kulturně může se pro české občanstvo uplatnit jedině a výhradně v Brně.«

K rozvětvené a široce založené akci za zřízení české university v Brně došlo v roce 1911. Šlo tehdy s největší pravděpodobností o jednotně řízenou akci, o jejíž mohutný průběh se zasloužila nemalou měrou i soc. demokracie, která svým zásahem přivedla na ony četné manifestace a schůze množství dělníků.³⁶ Manifestace za českou universitu v Brně proběhly ve dvaceti městech Moravy a Slezska, jmenovitě zdařilé byly pak v Brně, Olomouci, Prostějově a Přerově.³⁷ Manifestačních shromáždění se účastnily všechny politické strany. Přednesené projevy byly věcné, opíraly se o historii moravské university, o současné boje o ni a o statistiku. Resoluce a letáky byly předem připraveny a vytištěny nákladem Českého ústředního

spolku vysokoškolských učitelů v Praze. Byly přijaty jednomyslně na všech schůzích.³⁸

Příznačné bylo opět stanovisko soc. demokracie, vyjádřené v Rovnosti slovy:³⁹ »Jak se má chovati dělnictvo české k požadavku české university na Moravě? Nám jsou známy veliké nedostatky nynějšího vysokoškolského systému, ale víme, že na druhé straně znamenalo by zřízení české university na Moravě veliké duševní posílení a myšlenkové obrození českého lidu pracujícího. Úkol university není jenom ve styku se studenty, nýbrž i ve styku s veřejností. Jak mnoho znamená po této stránce universita v Praze a ve Vídni! Vedle university oficiální vyrůstají pro potřeby těch, kteří nebyli tak šťastni, aby své mládí mohli cele věnovati svému vzdělání, university lidové, jejichž činnost a působnost jest neméně záslužná. Nejen se stanoviska vědeckého, nýbrž i z těchto příčin, aby universita mohla státi ve spojení s lidem, musíme žádati rozhodně, aby česká universita moravská položena byla do hlavního města, právě do města, jež jest přirozeným střediskem, a kde jsou všechny nutné podmínky k jejímu uskutečnění i vědeckému poslání.«

Rovnost tu sama dostatečnou měrou a zřetelně promluvila o snahách a nadějích soc. demokracie, z nichž mnohé — zvláště úsilí využít university pro nejširší veřejnost — jsou směrnicí i dnešní práce vysokých škol.

V druhé polovině března téhož roku konala se v řadě brněnských čtvrtí veřejná shromáždění, na jejichž pořadu byla opět otázka zřízení české university v Brně.^{39a} Nebudeme snad daleko od pravdy, když spojíme tuto horečnou činnost politických stran s blížícími se volbami, které se připravovaly na 13. a 20. červen 1911.

Do první světové války následovala ještě řada manifestací, na nichž měla největší účast opět dělnická třída a které organizovala nebo alespoň společně organizovala soc. demokratická strana. Bylo to na př. shromáždění v Uherském Brodě,⁴⁰ Ostravě,⁴¹ Valašském Meziříčí,⁴² Velkém Meziříčí,⁴³ Holešově⁴⁴ a v Brně.⁴⁵

Zvláště silné hnutí za českou universitu v Brně bylo podníceno Svazem českoslovanského studentstva 21. září 1913. Tu neděli proběhlo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku na sto velkých manifestací, o jejichž zdařilý průběh se zasloužilo opět dělnictvo svou velkou účastí a pochopením nezbytnosti tohoto požadavku.⁴⁶ Den předtím o tom hovořila opět soc. demokracie ústy Rovnosti a označila požadavek zřízení české university v Brně za svůj.⁴⁷

První světová válka zatlačila arci všechny kulturní požadavky do pozadí a otázka české university v Brně dostala se na pořad jednání teprve za vlády předmnichovské republiky. Poněvadž se zřízení české university domáhala také česká buržoasie — arciže pro své třídní zájmy — je pochopitelné, že se tato universita stala skutkem, jakmile se česká buržoasie dostala k moci.

Dlouholeté úsilí o založení české university na Moravě, kterému vtiskla dělnická třída svou přímou a aktivní účastí pokrokový a bojový charakter, došlo r. 1919 konečně svého uskutečnění. Otázka založení university v Brně, její činnosti v období první republiky, okupace a především v desetiletí svobodného života v lidové demokratické státě zasluhovala by samostatného zpracování, nejlépe ovšem z pera staršího vědeckého pracovníka, který by mohl mnohé říci z vlastních zkušeností.

Poznámky

¹ Není úkolem tohoto drobného článku zachytit boj o druhou českou universitu v celém bohatém vývoji. Užší zaměření ukazuje už sám nadpis, ale i v těchto hranicích zaměřil se studie jen na hlavní období a základní skutečnosti. Otázka boje o zřízení české university na Moravě zasluhovala by si mnohem více pozornosti, což při omezeném rozsahu časopisu není zatím možné. Úvaha naše bude proto spíše podnětem nežli vyčerpávající a plně hodnotící prací.

² K. Adámek, Obrana českého školství, sněmovní proslov z 4. V. 1881; Roudnice 1883, str. 9.

³ Tamtéž, sněmovní proslov z 6. II. 1883, str. 48.

⁴ Tamtéž, sněmovní proslov z 17. X. 1881, str. 34.

⁵ Státní archiv Brno, Místodržitelství mladší-presidiálka (dále jen SAB MP), f. 272, č. j. 6149; z proslovu soc. demokrata K. Vaňka v Brně 10. VIII. 1905.

⁶ L. Zápotocký, K srdci lidu, Čs. spisovatel 1954, str. 243.

⁷ SAB MP, f. 271, č. j. 5939; z tábora lidu ve Vítkovicích 1905.

⁸ Tamtéž, f. 272, č. j. 6149, 6425 (z Olomouce).

⁹ Fr. Berka a Fr. Vahalík, Česká universita na Moravě, Praha 1891, str. 5—7. V. Nešpor, Dějiny university olomoucké, Olomouc 1947.

¹⁰ L. Zápotocký, K srdci lidu, str. 200.

¹¹ Tamtéž.

¹² SAB MP, f. 220, č. j. 5525; f. 228, č. j. 4662.

¹³ Výroční zpráva o činnosti »Moravské besedy« v Praze za rok 1892—1893, str. 3; zpráva o sjezdu v Přerově 19. VIII. 1893 a o schůzi v Karolinu v Praze 17. II. 1893.

¹⁴ SAB MP, f. 240, č. j. 3361.

¹⁵ Tamtéž, f. 240, č. j. 3863; schůze z 27. VI.

¹⁶ Tamtéž, f. 262, č. j. 5979.

¹⁷ Tamtéž, f. 262, č. j. 6785.

¹⁸ Tamtéž, f. 262, č. j. 7079.

¹⁹ Důvody viz níže u jednotlivých případů.

^{20a} Rovnost XX, 27. VII. 1904.

²⁰ Viz článek Z. Konečného, »Morava a první ruská revoluce v letech 1905—1907« v ČMM 1955.

²¹ SAB MP, f. 271, č. j. 4385; f. 272, č. j. 6149, 6118 a další.

²² Tamtéž, f. 269, č. j. 4803; f. 263, č. j. 2319 a další.

²³ Tamtéž, f. 271, č. j. 5610 (viz přílohu).

²⁴ Tamtéž, f. 272, č. j. 6610; Mariánské Hory jsou dnes částí Ostravy.

²⁵ Tamtéž, f. 272, č. j. 6425.

²⁶ Rovnost XXI, č. 118.

²⁷ Moravská Orlice XLIII, č. 224.

²⁸ SAB MP, f. 272, č. j. 6878.

²⁹ Tamtéž, f. 273, č. j. 7364.

³⁰ Moravská Orlice XLIII, č. 225.

^{30a} Dr H. Bulín, Jiskry a plameny, Brno 1930; výsledek pitvy Pavlíka: »proříznutá hlavní tepna v pravé slabině (rána dbuhá 8 cm a značně široká; smrtelná, vykrvácení); řezná rána na hlavě a na natažených prstech pravé ruky shora; velká, mocně zasazená rána v tříšlech (přivodila smrt).« Str. 32.

^{30b} Tamtéž, str. 31: »Když někdy vzpomínám na folkstágové bouře v Brně na začátku října 1905, slyším ještě v duchu živelné projevy rozčilených davů jako táhlé dunění ulic, které mně tehdy celé noci znělo v uších a udržovalo v bdění po několik nocí. To český lid z Moravy hlasitě volal po zřízení druhé university české v Brně a na velkopanský posměšek Němců, kteří tehdy z celého Rakouska přišli protestovat do Brna, že české stromy nerostou do nebe, odpovídal odhodlaným prohlášením, že nikde v německých lesích neroste dřevo, na němž by mohli pověsiti nenáviděný náš národ...« Citát ukazuje mohutnost české demonstrace, i když zabíhá do nacionalistických nálad.

³¹ SAB MP, f. 273, č. j. 7641, 7841; f. 274, č. j. 8683 a jiné.

³² Z projevu poslance Šíleného 23. X. 1905 v Besedním domě v Brně; viz SAB MP, f. 273, č. j. 7494.

³³ Tamtéž.

³⁴ Rovnost XXIV, 22. III. 1908.

- ³⁵ Tamtéž.
³⁶ Rovnost 1911, č. 34, 12. II.: »Za druhou českou universitu.«
³⁷ Lidové noviny XIX, č. 44, 13. II. 1911, malé vydání.
³⁸ SAB MP, f. 296, č. j. 1265, 2132, 2133, 2287, 2611.
³⁹ Rovnost 1911, č. 34, 12. II.
^{39^a} SAB MP, f. 296, č. j. 1265, 2133, 2611; zprávy z Husovic, Králova Pole, Židonic a Starého Brna.
⁴⁰ Tamtéž, f. 299, č. j. 10880 (8. X. 1911).
⁴¹ Tamtéž, f. 301, č. j. 7652 (8. IX. 1912).
⁴² Tamtéž, f. 302, č. j. 7763 (15. IX. 1912).
⁴³ Tamtéž, f. 305, č. j. 13917 (21. IX. 1913).
⁴⁴ Tamtéž.
⁴⁵ Tamtéž, f. 305, č. j. 15160 (9. XI. 1913).
⁴⁶ Rovnost XXIX, č. 219, 24. IX. 1913.
⁴⁷ Tamtéž, č. 216, 20. IX. 1913.

PŘÍLOHA

RESOLUCE Z 10. SRPNA 1905.²³

My shromáždění na táboru lidu dne 10. srpna v Dělnickém domě v Brně s denním pořádkem: »Kulturní úkoly sociální demokracie a vybudování českého školství na Moravě« po vývodech řečníků prohlašujeme:

Hnutí sociálně-demokratické má za úkol vedle boje za hospodářské a politické osvobození pracujícího lidu starati se i o duševní povznesení širokých mass lidu. Tím větší povinnost v tomto směru pracovati cítíme my čeští sociální demokraté, vidíme-li, jak zejména na Moravě nevzdělaností lidu podporován jest vzrůst klerikalismu a stěžována našim organisacím uvědomovací a organizační jejich práce.

V důsledcích programu naší strany žádati musíme proto, aby naše školství bylo co nejvíce zmodernisováno a přizpůsobeno potřebám lidovým. Chceme, aby škola podávala skutečné vzdělání a poučení a nebyla, jako dnes, nástrojem dnešní kapitalistické společnosti. Obraceti se musíme rozhodně proti reakcionářským snahám rakouských vlád, zklerisovati dnešní obecné školství. Tak zvané návrhy Hirnovy, jimž má se v učitelských ústavech snížit vzdělání učitelů, odmítáme a stavíme se po bok organisovaného učitelstva, jež žádá zvýšení vědomostí učitelů. Škola, má-li potřebám dělnictva vyhověti, musí býti moderní a svobodnou, to vyžaduje spolu, aby učitel byl neodvislým, svobodným a vzdělaným člověkem.

Vyslovujeme se pro zřízení druhé české university se sídlem v Brně, ač litujeme toho, že synové a dcery proletářů jsou dnešními společenskými poměry z požitků vyššího vzdělání vyloučeni. Považujeme ale zřízení druhé university za nutné vzhledem ku kulturnímu vývoji českého národa a účinků její nebude ušetřeno ani dělnictvo. Brno považujeme, jako velkoměsto průmyslové za jedině způsobilé ku umístění university, má-li tato svému účelu všestranně dostáti.

Před nynějším zápisem do škol upozorňujeme rodiče školních dětí, že ve vlastním zájmu jednati budou, když děti své posílají budou do škol českých. Ve škole s cizím vyučovacím jazykem nemohou si děti nikdy osvojití potřebných vědomostí pro život, což u dětí dělnických padá tím více na váhu, jelikož obecná škola jest jediným možným zdrojem jejich vzdělání. I ze stanoviska dělnického musíme v zájmu vývoje své třídy, abychom zajistili řadám našich organisací duševně zdravý a inteligentní dorost, doporučiti návštěvu škol v mateřském jazyce.

Obracíme se s rozhořčením proti agitacím, kterými zneužívány jsou školy ku šovinistickým účelům, zejména vyslovujeme opovržení své nad nemravným způsobem počínání si brněnské radnice, která násilným způsobem zdržuje vývoj českého školství v Brně a zejména fakt, že v Brně, obývaném více než 40.000 Čechy, není pro tisíce českých dětí zřízena ani jediná měšťanská škola, naplňuje nás nevolí a žádáme a domáhati se budeme proto nápravvy.

УЧАСТИЕ РАБОЧИХ И СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТИИ В БОРЬБЕ ЗА ОСНОВАНИЕ ЧЕШСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В МОРАВИИ

Статья поставила своей задачей показать прогрессивные традиции долголетней борьбы нашего народа за основание чешского университета в Моравии, который по всеобщему желанию должен был находиться в столице Моравии — в г. Брно.

Авторы уделяют внимание только одной стороне борьбы за основание чешского университета, а именно, участию социал-демократической партии и рабочего класса. Использованный архивный и журнальный материал в достаточной степени выявил глубокий интерес наших трудящихся, которые под руководством социал-демократии не раз самым решительным образом вмешивались в дело борьбы за осуществление этого требования народа. Здесь необходимо подчеркнуть их проницательность, т. к. все это происходило в то время, когда у пролетариата и остальных трудящихся не было почти никакой надежды получить высшее образование. В борьбе за второй чешский университет пал жертвой один рабочий. Это произошло в революционный 1905 г., в год, когда стали особенно настойчиво предъявлять требование основать чешский университет в Моравии и никогда еще за всю вторую половину 19 века и начала 20 в. это требование не было так близко к своему осуществлению как именно в это время. Однако провести в жизнь это требование помешал оппортунизм большей части ведущих социал-демократов. Интерес рабочего класса к высшему образованию, особенно к возможности самим получить высшее образование никогда не угасал, хотя осуществить это требование удалось только лишь в годы мирного строительства народно-демократической Чехословацкой республики.

DER ANTEIL DER ARBEITERSCHAFT UND DER SOZIALDEMOKRATIE IM KAMPFE UM DIE GRÜNDUNG DER TSCHECHISCHEN UNIVERSITÄT IN MÄHREN

Die vorliegende Studie ist der Aufgabe gewidmet, auf die progressiven Traditionen unseres Volkes im langjährigen Kampfe um eine tschechische Universität hinzuweisen, die in der Hauptstadt Mährens, in Brünn, errichtet werden sollte. Die Verfasser berücksichtigen vor allem nur eine Seite dieses Kampfes, nämlich die Beteiligung der sozialdemokratischen Partei und der Arbeiterklasse an demselben. Das in Frage kommende Archiv- und Zeitungsmaterial erwies in ausreichenden Maße das große Interesse der Werktätigen, die unter der Führung der Sozialdemokratie mehrmals, bedeutungsvoll und entscheidend in den Kampf um die Verwirklichung dieser nationalen Forderung eingegriffen haben. Hier ist besonders ihre Voransicht hervorzuheben, denn dieser Kampf spielte sich zu einer Zeit ab, in der das Proletariat und die übrigen Werktätigen fast keine Hoffnung hatten, sich dem Hochschulstudium zu widmen. Der Kampf um die zweite tschechische Universität kostete sogar ein Arbeiterleben. Das war im Revolutionsjahr 1905, in dem die Forderung nach einer tschechischen Universität am stärksten proklamiert wurde und sich so während der 2. Hälfte des 19. und zum Anfang des 20. Jhts der Verwirklichung wohl am meisten näherte, die durch den Opportunismus der sozialdemokratischen Führer vereitelt wurde. Das Interesse der Arbeiterklasse für das Hochschulwesen, namentlich für dessen eigene Möglichkeit einer Hochschulbildung, hat niemals nachgelassen, obwohl ihr Wunsch erst in den Jahren des friedlichen Aufbaus der volksdemokratischen Tschechoslowakei erfüllt worden ist.